

Opponensi vélemény

Halpern László: A makro- és mikroszintű hatékonyság egyes kérdései

című doktori értekezéséről

A versenyképesség napjainkban a leggyakrabban használt közgazdasági fogalmak körébe tartozik, a tudományos művektől a bulvársajtóig egyaránt gyakran találkozunk vele. Mint hasonló esetekben lenni szokott, az egyes szerzők egymástól lényegesen eltérő tartalommal használják, s csak ritkán veszik a fáradságot arra, hogy megmondják, pontosabban mit is értenek alatta. Ez persze a napi sajtótól nem is igazán várható el, a tudománynak azonban lehet és kell is lépéseket tennie annak érdekében, hogy ez a piacgazdaságokban megítélésem szerint igen lényeges fogalom tartalma és használata jól illeszkedjen be a közgazdasági gondolkodás építményébe.

Általános értékelés

Halpern László munkássága és az ezt jórészt összefoglaló disszertációja értékes adalékokat nyújt ebben a folyamatban. Művének már a címében is két fontos álláspontot tükröz. Egyrészt a versenyképességet a hatékonyság fogalmával köti össze, ami kifejezi a versenyképesség erős normatív tartalmát (a nagyobb hatékonyság a fogalom tartalmának általános volta miatt konkrét környezetétől függetlenül kívánatosnak minősíthető), másrészt explicite összekapcsolja a téma kijelölésében a makro és a mikro szintet, ezzel a disszertáció tárgyalásmódjának széles spektrumát és speciális módszertanát igéri.

A disszertáció tartalma nem okoz komoly meglepetést, hiszen a szerző jelentős részben pályájának korábbi szakaszaiban végzett kutatásaira épít. Ezek a kutatások széles körben ismertek nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi közvéleményben is. A disszertációban a korábbi empirikus eredmények is jelentős elméleti alátámasztást kapnak, gazdag irodalmi anyag bemutatásával.

A disszertáció olvasása számos helyen ébresztett bennem új gondolatokat az itt összekötve prezentált korábbi eredmények közötti szintetikus hatások következtében. Ez a szintetikus hatás egyértelműen átjön, bár a szerző nem igazán könnyítette meg az olvasó dolgát ennek felismerésében az egyes témakörök közötti összefüggések explicitté tételével. Van annyi utalás az egymással kapcsolatba hozható tételekben, amelyek a figyelmes olvasó számára elegendő támpontot nyújtanak, de segítette volna a szerző gondolatmenetének mélyebb megértését néhány, a résztémákat, illetve fejezeteket expliciten összekötő konklúzió. Mindenképp meg kell említeni (bár a disszertáció fő értékei szempontjából ez nem meghatározó hiányosság), hogy a versenyképesség fogalma az egyes fejezetekben eltérő tartalommal illetve pontossággal megfogalmazva jelenik meg – ezek egyenként magyarázhatók ugyan, de nem segítik az eredmények átfogó értelmezését.

Tartalmi áttekintés

Számomra a disszertáció eredményeinek két síkja emelhető ki: az egyik a tárgyalt témák általános közgazdaságtudományi relevanciája, a másik a rendszerváltást követő hazai gazdasági fejlemények magyarázata. Szinte valamennyi fejezetben megjelenik mindkét sík, de természetesen eltérő súlyozásban.

Az első fejezet gondolatmenete a reálárfolyam kérdését állítja középpontba, az elméleti háttér vázolásával és a rendszerváltást követő időszak hazai folyamatainak elemzésével. A reálárfolyam változásoknak sokoldalú és jól értelmezhető magyarázatát adja, stilizált tények sorát kifejtve. Hiányoltam azonban véleménynyilvánítását arra vonatkozólag, hogy hogyan látja a változások egyes elemeinek súlyát, akár egymáshoz viszonyított relevanciáját – így például annak értékelését, hogy a magyar gazdaság történelmi pályáján (véltetően a rendszerváltást megelőző piacgazdasági kezdemények hatására) a vizsgált időszakban a tényleges bér az egyensúlyi alatt volt. Kifejezetten izgalmasnak találtam az egyensúlyi reálárfolyamra épített gazdaságtörténeli fejtegetést az átmeneti gazdaság működési mechanizmusairól, igen sok tanulságot hordoz, számos új kutatási kérdést vet fel az átmenet természetére vonatkozólag. Az árfolyamrendszerek értékelése és összehasonlítása napjainkban is forró téma, a szerző eredményei tanulságul szolgálhatnak gazdaságpolitikussaink számára.

A második fejezet a termelékenység és a munkaköltség vállalati szinten megjelenő kapcsolatával, illetve ennek értékelésével foglalkozik. Bár az eredmények statisztikai ereje nem igazán átütő, a vizsgálat és annak tanulságai számos gazdaságpolitikai vitához adalékot jelenthetnek, két oldalról: Egyrészt igazolják azt a nem meglepő, de gyakran nem kielégítő szinten mérlegelt összefüggést, hogy a vállalati struktúra heterogenitása következtében ugyanazon makroszintű jelenségek az egyes vállalatcsoportokban nagyon eltérően hatnak, így az összhatás sem feltétlenül követi a várakozásokat, s pláne váratlan következményekhez vezethetnek például egyes ágazatokban, vagy vállalat-típusokban.

Másrészt felhívják a figyelmet arra, hogy a termelékenység mérésére használt különböző mutatók mennyire másként reagálnak a változásokra. Napjainkban, amikor a termelékenység növelése a gazdaságfejlesztés egyik kulcseleme hazánkban, figyelmeztető a kormányzat számára, hogy az egyes ágazatoknak a szabályozás, például az adóztatás szempontjából eltérő kezelése nem kívánt következményekkel járhat.

A harmadik fejezet a vállalatok sokféleségének a külkereskedelemre való hatására fókuszál gazdag elméleti irodalom feldolgozásával és a hazai vállalati kör empirikus elemzésével. Itt érdemesnek tartom megjegyezni, hogy a disszertációban megjelenő, közgazdaságtudományi (economics) nézőpontú vállalati hadszíntér (azaz a piac vállalatszerkezete és vállalati magatartásszerkezete), illetve ahogyan ezen a sokszínűség megjelenik, szembevető hasonlóságot, lényegi megegyezést mutat a gazdálkodástudományi megközelítéssel, az erőforrás alapú vállalatelmélet térhódításával kialakult képpel. Ez felhívja a figyelmet a kétféle megközelítés közös kutatásokban való alkalmazásának lehetőségeire. Ennek fontos jelzése például annak a gyakorlati gazdaságpolitikai és gazdaságszerkezet értékelési szempontból alapvető tételnek a kimondása, hogy „a külkereskedelmi státusz nagyobb mértékben befolyásolja a termelékenységet, mint az, hogy hazai, vagy külföldi tulajdonban van-e a vállalat.” Hasonló következtetésre jutottak más alapokról és módszertannal az üzleti kutatások körében jelentős hatást kiváltó Reszegi-Juhász könyv (A vállalati teljesítmény nyomában, Alinea, 2014) szerzői. Az idézett tétel újragondolásra készíti a magyar gazdaságszerkezet és ennek fejlődése vonatkozásában, különösen amellet a jól alátámasztott tétel mellett, hogy a külkereskedelem koncentrációja szempontjából a magyar adatok összhangban vannak az amerikai és az európai helyzettel.

Lényeges eredménynek tartom az export és az import vállalati szintű kapcsolódásának bemutatását, ezzel a szakirodalom érdemi jelentőségénél csekélyebb mértékben foglalkozik.

A negyedik fejezet az előzővel szorosan összefügg, a magyar külkereskedelem szerkezetét, illetve annak dinamikáját elemzi, az EU csatlakozás előtti és utáni szakaszokra bontva (lényegében kényszerből, hiszen a vámstatisztikákat kérdőíves felméréssel kellett helyettesíteni). Érdekes és fontos megállapítás, hogy külkereskedelmünk alakulása szempontjából a tartósan exportáló, illetve importáló vállalatok teljesítménye a meghatározó. A vállalatok külpiacra való belépése, illetve onnan kilépése elvben sokat tárgyalt, de empirikus adatokkal kevésbé alátámasztott téma, így az eredmények különösen érdekesek – szívesen olvastam volna a statisztikák által felvázolt kép által indukált vázlatos gazdaságpolitikai következtetésekről, s érdekes lenne a statisztikák szembesítése a nemzetközi üzleti gazdaságtan átalakulóban lévő modelljeivel.

A külkereskedelmi forgalomnak, illetve változásának extenzív és intenzív összetevőkre bontása lényeges kérdésfeltevés, a szerző több nézőpontból, illetve módszerrel is vizsgálja, s igen fontos eredményekre jut. Kár, hogy az ehhez fűződő kommentárok nem világítják meg eléggé a különböző számítások eredményének eltérését okozó tényezőket. Ez a fejezet egyébként szerkesztésében gyengébb a többinél, s a tiszta szerkesztés hiányát a gyakran nehéz értelmezés mellett még komplett bekezdés ismétlése is jelzi.

Az ötödik fejezet egyes alfejezetei a versenyképességre, pontosabban a vállalati hatékonyságra ható tényezőket elemzik. (Mivel a versenyképesség fogalmát itt is általánosan, konkrét definíció nélkül használja a szerző, helyesebb, ha a szövegben is következetesen hatékonyságként értelmezett teljesítménymutatóra hivatkozunk). Elsőként a verseny és hatékonyság kapcsolatára építő, a teljesítményt a piaci részesedéssel mérő modellt épít és elemez, amelyből fontos gazdaságpolitikai következtetéseket von le. A hatékonyság és az ágazati koncentráció csaknem minden részmintában szignifikáns pozitív hatású magyarázó változója a piaci részesedés alakulásának, míg az import ott, ahol hatott, növelte a versenyt, így csökkentette a piaci részesedést. Még fontosabb, a hazai beruházási folyamatok magyarázatához fontos hozzájárulást jelentő tétel, hogy a kisvállalatok hatékonysága és a beruházási rátája között nincs kimutatható összefüggés.

Hasonlóképpen lényeges eredménynek tartom annak a modellnek az eredményeit, amelynek alapján a közbeeső termékek importjának hatásaira következtet a szerző. Különösen fontos az az elemzés, amely annak magyarázatára törekszik, hogy miért hatékonyabb a külföldi tulajdonú vállalatok importfelhasználása. Bár nem jut egyértelmű következtetésre, jó alapokat ad további elemzésekhez. Sokat vitatott kérdés a gazdaságpolitikai irodalomban, hogy milyen mértékű a külföldi vállalatok nagyobb termelékenységének áttérjedési hatása – ebben az elemzésben nem tartom szerencsésnek a földrajzi távolság kiemelését. Nem vitatom ilyen hatás létezését (főleg a vertikális dimenzióban), de más hatásokat, például az ágazati hovatartozást fontosabbnak tartom. Az innovációval, valamint az export és import árakkal kapcsolatos eredmények egy irányba mutatnak a tapasztalati tényekkel, megerősítő értékük erős.

A mikro és makro szint kapcsolatával átfogóan foglalkozó hatodik fejezet példákkal alátámasztva bemutatja a disszertációban végzett elemzések relevanciáját és ennek esetenkénti korlátait. Megítélésem szerint a szerző sikeresen igazolja, hogy a közgazdaságtani szemléletben elvégzett mikroszintű kutatások nagyon hasznosak lehetnek a makro folyamatok jobb megértése, s pláne az ezeket befolyásoló döntések előkészítése, alátámasztása szempontjából. Ennek a tételnek a

jelentősége alig becsülhető túl egy olyan korban, amikor az ilyen elemzések alkalmazására a gyakorlati gazdaságpolitikában meglehetősen csekély szándék mutatkozik.

Konklúzió

A szerző mindösszesen tíz tézist fogalmaz meg a disszertáció tudományos tartalmaként, új kutatási eredményként. Mielőtt ezeknek elfogadásáról írnék, azt hangsúlyozom, hogy a disszertáció (s mögötte a szerző több évtizedes kutatási tevékenysége) két alapvető módon járult hozzá tudásunk bővítéséhez: egyrészt fontos és érdekes adalékokat nyújt a magyar (s általánosságban az átmeneti) gazdaság természetének, az azt alkotó struktúráknak megértéséhez. Másrészt tanulságos módszertani eredményeket mutat fel a makro és mikro szint kapcsolatának közgazdaságtudományi elemzésében.

A tézisek a fenti két átfogó megállapítást bontják fel, részletezik megjelenésüket az egyes témakörökben. Az átmenet folyamatának egy-egy vonatkozását ragadja meg az első két tézis, ezek az elemzések elfogadhatók. A harmadik tézist (az egyensúlyi reálárfolyam és a felzárkózás kapcsolatáról) hiányosnak ítélem, nincs levonva a folyamatokból származtatható következtetés. A negyedik tézis (az árfolyam rendszer és az EU csatlakozás) az említett módszertani szempontból érdekes, tartalmában nincs újszerűség. Az ötödik tézis (a vállalati teljesítmény és a hatékonyság) jól mutatja be a vállalati méret szerinti strukturálás jelentőségét. A hatodik tézis talán a legizgalmasabb részét jelenti a disszertációnak, az importhatás újszerű elemzésével. A hetedik tézist illetően erősen kétlem, hogy a földrajzi távolságnak a valóságban ilyen jelentős hatása lenne országon belül, elfogadom viszont a hatás létezését a nemzetközi kereskedelemben (kilencedik tézis). A nyolcadik tézis újdonságaként a közgazdasági tétel módszertani alátámasztása jelölhető meg. A tizedik tételben ismét nagyon fontos összefüggés jelenik meg, nevezetesen, hogy a vállalati szintű jellemzők fontosabbak az importárak megértésében, mint az országjellemzők.

Összefoglalva: A harmadik, negyedik és hetedik tételt nem érzem kellőképpen fontosnak, vagy bizonyítottnak, ezeket részlegesen fogadom el. A további hetet elfogadom. Ennek alapján a disszertációt nyilvános vitára alkalmasnak ítélem, és javaslom a vita kitűzését.

Budapest, 2018. február 20.

Chikán Attila

az MTA rendes tagja